

פוליטיקה בספרות ילדים ונוער: ספרות רדיקלית ואקטיביסטית

דר' סלינה משיח

מבוא

אחת התמורות המעניינות בהתפתחות ספרות הילדים והנוער בסוף המאה ה-20 ועל סף המאה ה-21 היא הקריאה לפרימת הקשר האסור שבין ילדים, ספרות ופוליטיקה, שביטויה המעשי בקידום אוריינות פוליטית וספרות ילדים רדיקלית ואקטיביסטית. תמורה זו ניכרת בעיקר בארה"ב ובאנגליה, אך בהדרגה היא מחלחלת גם אל תודעת ציבור הכותבים והקוראים בארץ.

מטרת המאמר לעמוד על מהות המפנה המעודד ספרות ילדים בעלת מודעות פוליטית: סיבותיו, מנועיו, ביטויי הספרותי והשפעתו על הייצוג של דימויי הילדות בספרות. אתייחס בקצרה להיבטים ספרותיים / אסתטיים של ספרות הילדים הרדיקלית, ולשאלה האם היא מגוננת או מאיימת על הילדים – נושאים שראוי שידונו בהרחבה במאמר נפרד.

בבואנו לתאר ספרות ילדים בזיקתה לפוליטיקה, יש להבחין בין **פוליטיקה בספרות הילדים**, דהיינו כאחד מנושאים, ובין **הפוליטיקה של ספרות הילדים**. בחקר הפוליטיקה של ספרות הילדים הכוונה להיבט הפוליטי של הפואטיקה של ספרות הילדים, שמקורו ביחסי הסמכות, שבין מוען – מבוגר ונמענים – ילדים. היבט זה נבחן לראשונה בספרה של חוקרת הספרות הבריטית, ז'קלין רוז, שטענה שספרות ילדים היא בלתי אפשרית במובן זה, שהיא מבנה ילד בדוי בתוך הספרות, על מנת לשלוט בילד הקורא שמחוץ לספרות (Rose, 1984). נקודת תצפית זו הדהדה במחקרים נוספים, שדנו בפוליטיקה של ספרות הילדים, כדוגמת מאמרו של חוקר ספרות הילדים פרי נודלמן (Nodelman, 1992), שהסביר שספרות הילדים משמשת אמצעי לשליטה, לקולוניזציה ולהפיכת הילדים למבוגרים "רצויים". כל זאת, באמצעות הבנייה ספרותית של "ילדות ראויה", המשמשת דגם חיקוי לילדים במציאות. במאמר "אוריינות פוליטית: פוליטיקה ב / של ספרות ילדים" (משיח, 2013), עמדתי על האופן בו עשויות הנורמות הפואטיות של ספרות הילדים, להתגלגל באסטרטגיות פוליטיות הפועלות באורח מניפולטיבי, בבואן להפיץ ערכים הגמוניים המשרתים את האינטרסים של המבוגרים, ובספרי **ילדות ולאומיות. דיוקן ילדות מדומיינת בספרות העברית לילדים -1790** (משיח, 2000), הצגתי את האופן בו שימשה הבניית הילדות העברית בעת המודרנית, כדימוי קולקטיבי החובר למהפכת התרבות העברית ולגיוס הקוראים לעגלת הלאומיות.

הקשר שבין פואטיקה לפוליטיקה בספרות הילדים איננו חדש, אם כן, והוא נחשף בביקורת הקונבנציות המקובלות בז'אנר ועל קוראיו, ומתוך בחינת "עולם הילדות", כמקוטב ל"עולם המבוגרים" וכנבדל ממנו: "עולם ילדות" המשקף, לעיתים, את הפנטזיות של המבוגרים, או את השאיפה לתיקון ילדותם, יותר מאשר את החיים האקטואליים של הילדים במציאות.

עולם ילדות נבדל, השרוי מחוץ לסיגי העולם הפוליטי של המבוגרים, הולך על סף המאה ה-21 ומאבד את מהימנותו. לצד סימני השאלה שעיגל המחקר האקדמי, עולים מתוך הציבור קולות, המביעים תסכול לנוכח התהום הרובצת בין חיי הילדים, על ריבוא "ילדויותיהם" במציאות, ובין זו המשתקפת מתוך הספרות. אי-תואם זה מעורר את הדרישה למתן לגיטימציה לשילוב הפוליטיקה בספרות הילדים: "אני עייפה מספרי ילדים אנכרוניסטיים המציגים חווה ובעלי חיים (כמה ילדים מתגוררים בימינו בחווה?)", קובלת מי שמאסה בדמויות של "ילדים לבנים ונסיכות ודרדרות... אני מחפשת רשימת ספרים שתחנך צעירים רדיקליים ואקטיביסטים... ספרים על נושאים כגון גזע, מגדר, מעמד חברתי, העדפות מיניות, מוגבלויות, לאומיות, דת, סביבה וכד', בעיקר ספרים המעודדים אקטיביזם וחשיבה ביקורתית" (<http://www.goodreads.com/topic/show/17726>). לפנינו דרישה לשילוב הפוליטיקה בנושא לגיטימי בספרות הילדים, ומכאן ביטול אותן קונבנציות ספרותיות המבוססות על איסורים וטאבו קולקטיבי חוצה יבשות, ונדמים כבלתי ניתנים לערעור: פוליטיקה, מין, אלימות, "סוף טוב", ילדות תמימה ונבדלת, לשון תמימה, חוסר הידע של הילדים ואי כשירותם לחשיבה ביקורתית, טבע תמים ומואנש והסתר הפגימות המכתמות את עולם המבוגרים, מעיני הילדים. ביטוי מעשי לקעקוע הקונבנציות הללו משתקף מתוך ספרות ילדים רדיקלית ואקטיביסטית בארה"ב ובאנגליה, המעניקה תוקף לפוליטיקה בחיי הילדים ובספרותם, ומדגישה את זכותם להיות שותפים אקטיביים בהובלת שינוי ותיקון עולם. בתוך כך, משקף מהלך זה מפנה תודעתי, ההולך ומתגבש בראשית המאה ה-21, באשר לייצוג ה"ילדות" בספרות, (בתוכה השאלה עד כמה ראוי לגונן על ילדים), ולנורמות פואטיות שכיחות, ההולכות ונתפסות כאנכרוניסטיות.

א. מחולליה של ספרות ילדים רדיקלית

כפי שנראה להלן, ספרות רדיקלית לילדים הייתה קיימת גם בעבר (ל"מ אלקוט, ה"ב סטאו, מ. טווין, א. קסטנר, י. קורצ'אק, פ"ל באום ואחרים), אך שיח התרבות והאקדמיה, לא התייחס אליה מתוך פרספקטיבה זו. לקראת סוף המאה ה-20 חברו מספר גורמים לכינונו של שיח רדיקלי בספרות הילדים ובתוכם פדגוגיה רדיקלית, חקר ספרות הילדים, חקר הילדות במדעי החברה והתקשורת, מהפכת התקשורת – הטלביזיה והאינטרנט, המשבר האקולוגי ושינויים חברתיים ופוליטיים, בתוכם: רב-תרבותיות, טרור עולמי ומקומי, פירוק המשפחה המסורתית ויצירת "משפחה חדשה", גלי הגירה ופוליטים מבקשי מקלט, המהפכה הפמיניסטית, מאבק על זכויות אדם בתוכו זכויות הלהט"בים, זכויות הילד (הכרזת האו"ם משנת 1989), קריסת נרטיב-העל וביניהם "מות הילדות", השפעת הארטיביזם הקורא לשילוב אמנות באקטיביזם חברתי ועוד.

מאמר זה יבקש לעמוד על שני מנועים מרכזיים: האחד – תפיסות חינוך רדיקליות והשני – המחקר האקדמי והמערכת הספרותית, הפורמים את תום ה"ילדות", וממריצים את כינונה של ספרות ילדים רדיקלית, הבוחנת מחדש את הקשר שבין ספרות, ילדים ופוליטיקה.

1. תפיסות חינוך רדיקליות ואקטיביסטיות

הממד האינסטרומנטאלי של ספרות הילדים והניעות שלה בין פדגוגיה לאסתטיקה, אפיין אותה מקדמת דנא, בין אם בדמות ספרות עממית: משל, מעשייה, שיר ואגדה, ובין אם בדמות ספרות מוסר דתית ופוריטנית. בסוף המאה ה-19 עם הקמת בתי הספר, מיסוד חוק חינוך חובה והפצת האוריינות, קיבל מאפיין זה תוקף ממסדי, כשספרות הילדים חברה לתוכניות הלימוד של בתי הספר, שפעלו מצדן, להנחלת תפיסות עולם אידיאולוגיות (בתוכן הלאומיות), באמצעות חינוך הילדים, דור העתיד. לזיקה שבין ספרות ילדים וחינוך נודעת, על כן, חשיבות בבואנו לבחון את השפעת התיאוריות הרדיקליות בחינוך ("פדגוגיה רדיקלית", "חינוך ביקורתי"), על כינונה של ספרות ילדים רדיקלית.

הפדגוגיה הרדיקלית-ביקורתית קיבלה תנופה בארה"ב לאחר שנות ה-70, ובבסיסה הנחת היסוד, שהעולם החברתי פגום אך ניתן לשינוי, ומכאן המחויבות לתיקון עולם (דה-מלאך, 2008, עמ' 30). הסוגיה הפוליטית המרכזית שהפדגוגיה הרדיקלית העלתה, סבבה על ציר השאלה באיזו מידה מסייעים בתי הספר למנגנוני דיכוי פוליטיים מטעם ההגמוניה, מטמיעים בתלמידים ידע מסוים בלבד, וגורמים להם לראות בסדר החברתי הקיים, "סדר טבעי", המייתר הטלת ספק וחקירה ביקורתית. אפשרות זו סותרת את תפיסת הפדגוגיה הרדיקלית, הרואה בחשיבה הביקורתית מרכיב חיוני בחינוך הילדים, שכן "על פי הפדגוגיה הביקורתית, החשיבה הביקורתית איננה רק כלי בו מבקשים לצייד את התלמיד לרווחתו האישית, אלא כלי שבאמצעותו התלמידים יבקרו את המציאות החברתית... וישתמשו בה כמנוף לתיקון עולם." (שם, עמ' 44). הקריאה להעצמת הילדים ולפעולה, הופכת בהקשר זה למרכזית: "שאיפתה של הפדגוגיה הביקורתית היא שהתלמידים לא יעצרו בביקורת, אלא יבחרו להיות אזרחים פעילים ומעורבים, בעלי רצון ונכונות את העולם ואמונה ביכולתם לעשות זאת." (שם, עמ' 46).

צבי לם, ממובילי החינוך הרדיקלי בישראל, תיאר את התפתחות הזרם הרדיקלי בחינוך, במילים הבאות: "הזרם הרדיקלי בחינוך, אותו זרם שהיה לאחד הביטויים החיוביים של 'תרבות הנגד' של שנות השישים, התרכז בקוטב אחד – ביחיד. הוא גרס שיש לתפוס כל דבר בשורשו, והשורש 'radix' של כל הדברים, כפי שאמר מרקס, הוא האדם עצמו." (לם, 2000, עמ' 3).

במשנתו של פאולו פריירה, הפילוסוף של החינוך הרדיקלי, שתוארה בספרו **פדגוגיה של מדוכאים** (1970), החינוך נתפס כאקט של שחרור ההופך את התלמיד למודע לעצמו ולנסיבות חייו, ומעורר בו את הרצון לחולל במציאות תמורה, שתוביל לצדק ולשוויון חברתי. "בני האדם", הוא כותב, "נבדלים מבעלי החיים שאינם אלא יצורי פעילות טהורה. בעלי החיים אינם מתייחסים אל העולם; הם שקועים בו. בני האדם צומחים מתוך העולם, הופכים אותו לדבר אובייקטיבי ובכך מסוגלים להבינו ולשנותו בפעולתם" (פריירה, 1981, עמ' 115). חשיבה ביקורתית, מודעות ואקטיביזם חברתי חיוניים לחינוך אישיות עצמאית, פעילה ומשוחררת, סובר פריירה המדגיש את חשיבות "הדרישה הרדיקלית לשינוי אובייקטיבי של המציאות" (שם, עמ' 38), ומכאן, לחינוך פוליטי. בדיאלוגים שניהל

פריירה עם איירה שור, ופורסמו בספר **פדגוגיה של שחרור**, מתייחס פריירה גם לפוליטיקה של הקריאה והכתיבה, ומסביר כיצד יש לראות בטקסט הספרותי וזה שאיננו ספרותי, ביטוי פוליטי המחייב קריאה ביקורתית, שכן בעת הקריאה עולות שאלות "לגבי הכתוב, לגבי הספר, לגבי הטקסט. אסור לנו להיות שבויים בידי הטקסט, או להיכנע לו. אנו חייבים להיאבק עמו, גם אם אנו אוהבים אותו... עלינו להיכנס לעימות עם הטקסט" (שור, 1990, עמ' 25).

בדומה לפריירה, צבי לם תופס אף הוא את "מהותו של החינוך כמעשה שמשמעותו פוליטית" (לם, 1975, עמ' 36), ומכאן הצעתו המעשית לשילוב הפוליטיקה בהכשרת המורים ובחינוך הילדים בבית הספר. לם מבחין בין חינוך אידיאולוגי, כאינדוקטרינציה ו"החדרה של עמדות ואמונות לתודעתו של התלמיד בדרך שאינה מאפשרת לו לבחון ולשקול את טיבם" (לם, 1999, עמ' 9), ובין חינוך פוליטי אשר ככל חינוך, מטרתו "טיפוח האוטונומיה של היחיד, כלומר פעילות שאמורה לקדם את התהליך שבו היחיד רוכש שליטה במחשבותיו ובאמצעותם במעשיו, שליטה המבוססת על יכולתו להכריע בין אפשרויות שונות" (שם, עמ' 10), בתוכן השפעת דעת הקהל, מניפולציות מסוגים שונים, פרסומות ותעמולה.

הפדגוגיה הרדיקלית, שחה במושגים של מעורבות חברתית ופוליטית, הובלת שינוי, התנגדות פעילה לעוולות חברתיים וסביבתיים, אקטיביזם וחשיבה ביקורתית המעודדת הטלת ספק בנורמות חברתיות מקובלות ובטקסטים המבקשים לאכוף נורמות אלה. אין זה מתפקידו של המאמר לעמוד על גילומו בפועל של החינוך הרדיקלי, על השפעתו על סדר היום של החינוך הבית ספרי, או על ביטוי הלכה למעשה בבתי הספר השונים, שנוסדו ברוח משנתו. עם זאת, דומה שלאחר למעלה מיובל שנות פדגוגיה ביקורתית, הולכים המושגים השגורים בשיח החינוך הרדיקלי ומחלחלים מהתרבות הבית-ספרית אל המציאות האקטואלית – בתוכה ספרות הילדים. אזכיר, לדוגמה, ספר הדרכה פופולארי המיועד למורים ולתלמידים: **The Kid's Guide To Social Action** (Lewis, 1991), שכותרתו מעידה על מטרותיו – מתן כלים אופרטיביים בידי הילדים לצורך מעורבות חברתית ופוליטית. המדריך כולל הוראות לניסוח מכתבי מחאה, מיפוי מפגעים סביבתיים וחברתיים, הנחיות כיצד להתקשר טלפונית אל נבחר ציבור, באיזו לשון ראוי לפנות אליהם, ורשימה של ארגונים חברתיים הכוללת כתובות ומספרי טלפון.

בישראל פועלת תכנית קרב למעורבות בחינוך, בשיתוף עם משרד החינוך. תכנית חברתית חדשה של הקרן, מבקשת לעודד בקרב התלמידים אקטיביזם חברתי, העצמה, "חיוזק תחושה של מסוגלות עצמית ויכולת לפעול לשינוי המציאות, חיוזק אזרחות פעילה, אימון בחשיבה ביקורתית וגיבוש עמדות ומצפנים ערכיים", לצורך הובלת שינוי ויצירת מציאות חברתית טובה יותר. (<http://www.karev.org.il/contentitem.aspx?TypeMain=contentitem>)

למתבונן בתיאוריות החינוך הרדיקלי מנקודת התצפית של ייצוג ה"ילדות", בזיקתו לספרות הילדים, מצטיירת לשון מושגים, המשרטטת דימוי חדש לילדות. הלשון המחלחלת זה יובל שנים

אל תוך שיח התרבות, דוברת במונחים המאגדים ילדות באקטיביזם, במסוגלות, בידע, בחשיבה ביקורתית, בכשירות פוליטית, בזכות למעורבות בעולם המבוגרים ובמחויבות משותפת לתיקונו. ילדות זו איננה נדרשת עוד להפנים באורח פסיבי את נורמות המבוגרים, והיא רשאית לבחון תפיסות עולם הגמוניות מתוך עמדה ביקורתית ופוליטית – עמדה המסמנת בה בשעה את הלגיטימציה לפרימת ייצוגי ה"ילדות" המסורתיים ולהמרתם באחרים.

2. המחקר האקדמי והמערכת הספרותית

לפרימת ייצוג ה"ילדות" התמימה, המוגנת והרומנטית, שעקבותיה בפדגוגיה הרדיקלית, ביטוי מובהק במחקר האקדמי: במדעי החברה, התקשורת וספרות הילדים.

ההבנה ש"ילדות" היא מושג משתנה, תרבותי (ולא ביולוגי), המוגדר באופן שונה על ידי קהלים שונים, בתרבויות ובזמנים שונים, מעניקה לגיטימציה לאפשרות המרתו של ייצוג "ילדות" אחת בייצוג "ילדות" ("ילדויות"), אחרת. חוקר התקשורת הבריטי, דוד בקינגהם, טוען בספרו **After the Death of Childhood. Growing up in the Age of Electronic Media**, ש"הרעיון שילדות היא הבנייה חברתית מקובל היום על דעת הרוב. המשמעות היא שהילד אינו עוד בחינת קטגוריה טבעית או אוניברסאלית, הנקבעת על-ידי הביולוגיה. אף לא מושג בעל משמעות קבועה. להיפך, הילדות היא משתנה היסטורי, תרבותי, חברתי... אין המשמעות שאינדיבידואלים שמבחינה ביולוגית אנו מכנים 'ילדים' אינם קיימים, או שאי אפשר לתארם, אלא שההגדרות הקולקטיביות הללו הן תוצאה של שיח ותהליך חברתי" (תרגום שלי), (Buckingham, 2000, p.7).

בקינגהם סבור שהפסיכולוגיה תיארה את הילדות כתקופת "התהוות" ואת הילדים כ"בלתי בשלים" וכ"בלתי מסוגלים", ומכאן בידולם מחברת המבוגרים, אלא שלדעתו, הניסיון להפריד בין "עולם הילדים" ובין "עולם המבוגרים", הנו מלאכותי (שם, עמ' 15). הילדים נוטלים חלק פעיל בעולם המבוגרים, בהיותם סוכנים פעילים ולא רק צרכנים פסיביים של תרבות המבוגרים. עובדה זו מקבלת משנה תוקף לנוכח השתתפותם הפעילה של הילדים בכל הקשור למדיה – לטלביזיה, למחשב ולאינטרנט (שם, עמ' 111), ולמיומנותם העולה לעיתים על זו של המבוגרים.

מחקרים עכשוויים בספרות הילדים והנוער חוברים, כאמור, לחקר ה"ילדות" במדעי החברה והתקשורת. ברוח דומה, טוענת חוקרת ספרות הילדים הבריטית, קימברלי ריינולדס, יש להפריד בין "ילדות במציאות, ילדים במציאות והייצוגים הספרותיים שלהם בספרות" (Reynolds, 1994, p.x). לדעתה, יש לבטל את הדיכוטומיה שבין "עולם הילדים" (תמים, מוגן, טהור) ובין "עולם המבוגרים" (אלים, פוליטי, מוכתם), ולהעניק לספרות הילדים את הלגיטימציה לדון בפוליטיקה, שכן לדידה, אין להפריד בין טקסט, פוליטיקה וילדים. נאמנה לשיטתה, מתארת ריינולדס את האופן שבו לאחר שנות ה-60, חל שינוי בדימוי הילד/ה בספרות הילדים. בעקבות כך, קיבלו נושאים רבים, שנחשבו עד אז לטאבו, לגיטימציה ממסדית (שם, עמ' 64).

במחקר שפורסם בספרה, **Radical Children's Literature : Future Visions and Aesthetic Transformations in Juvenile Fiction** (2007) וקראה תיגר על היבטים מסוימים במחקרה של ז'קלין רוז (1984), ובעיקר על הטענה שספרות ילדים הינה בלתי אפשרית, בייצגה את חלום הילדות האבודה של המבוגרים, ובבקשה להפוך את הקוראים לקולטים פסיביים, הנענים לאינטרסים של המבוגרים (שם, עמ' 3). ספרות הילדים והנוער העכשווית, איננה רק מקום מפלט תמים ואידילי, היא טוענת, אלא מרחב המשקף מציאות קשה ותפיסות עולם חתרניות, שעה שהילדים היו והינם, קוראים ביקורתיים המעורבים באורח פעיל בקריאת ובפענוח הטקסט.

כפי שניכר מתוך כותרת ספרה, ריינולדס מתייחסת בחיוב ובאהדה להתפתחותה של ספרות ילדים רדיקלית, המקדמת נושאים פוליטיים ומעוררת את הקוראים למעורבות חברתית ולהובלת שינוי. עמדותיה של חוקרת הספרות מהדהדים באותם אגפים בממסד הספרותי, הנענים לרוח הזמן ומבקשים להצעיד ספרות ילדים רדיקלית. על החשיבות שהם מייחסים לספרות זו נוכל לעמוד מתוך הפרס המוענק זו השנה השנייה, ליוצרי ספרות ילדים רדיקלית, ומתוך העובדה שספרה המחקרי של ריינולדס נמצא ראוי לפרס לשנת 2013. הפרס המכונה **"The Little Rebels Children's Book Award"** מוענק על ידי התאחדות הוצאות הספרים הרדיקליים: **The Alliance of Radical Booksellers (ARB)**, לספרי ילדים לגילאי 0-12, המקדמים צדק חברתי. דומה שהפרס מעיד הן על הלגיטימציה לה זוכה הז'אנר, והן על ההיענות מצד המו"לים והמערכת הספרותית, לדרישת הורים, סופרים, מחנכים וספרנים, המייחלים לספרות ילדים ונוער, המשקפת תפיסת ילדות המותאמת למציאות החיים בעולם הגלובאלי, ולרוח התרבות והזמן.

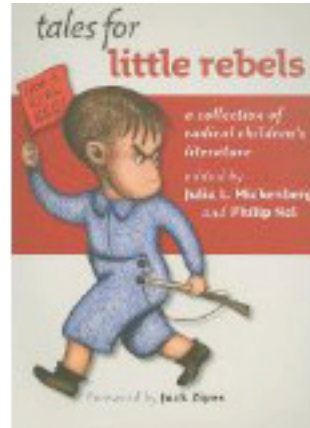
פרס **"The Little Rebels Children's Book Award"** לספרות ילדים רדיקלית, זכה לגיבוי מצד נאמני (International Board on Books for Young People) IBBY – הסניף האירופי של הארגון, שפרסם באתר הארגון את דבריה של קימברלי ריינולדס, לרגל קבלת הפרס. בדבריה התוותה ריינולדס את חזון ספרות הילדים הרדיקלית, במושגים המזכירים את לשון הפדגוגיה הרדיקלית-ביקורתית: אקטיביזם חברתי, חשיבה ביקורתית, חינוך לפוליטיקה וזכות למעורבות בעולם הפוליטי המשותף לילדים ולמבוגרים:

Little Rebels is the most recent manifestation of an honorable but for the most part overlooked tradition in children's publishing that uses stories to celebrate human rights, equality, diversity, and efforts to transform society in ways that are inclusive and sustainable... Often transforming society requires bold thinking and bold action and so this prize focuses on books that help readers become the kind of 'little Rebels' who one day will

catalyze change rather than carrying on in the same old ways regardless of the costs and consequences.

([http:// www. Facebook.com/IBBY.Europe/posts/705702362612895](http://www.Facebook.com/IBBY.Europe/posts/705702362612895))

שיח הילדות במחקר האקדמי, בזיקתו לספרות ילדים ולפוליטיקה, מהדהד גם מעבר לאוקיינוס, בדמות אנתולוגיה ספרותית, שראתה אור בהוצאת אוניברסיטת ניו-יורק: **Tales for Little Rebels**. האנתולוגיה נערכה בידי חוקרי הספרות האמריקאיים, ג'וליה מיקנברג ופיליפ נל, ונקודת המוצא שלה: אין להדיר את רגלי הילדים מעולם הפוליטיקה של המבוגרים, שכן "מימי הפוריטנים ועד ימינו, הנטייה הדידקטית של ספרי הילדים מעידה על כך שלמבוגרים אין קושי לספק לקוראים מרשם מוסרי, אך קיימת נטייה לחשוש ש'תעמולה פוליטית' תכתים את ה'תמימות הילדית'" (Mickenberg and Nel, 2008, p.1). מכאן מקבץ הטקסטים שנכתבו לילדים ולבני נוער בהווה ובעבר, ובתוכם נושאים שלא הסתירו מהקוראים אמיתות קשות הקשורות לבעיות

פוליטיות. השירים והסיפורים הרדיקליים מן העבר ומן ההווה, מעוררים שאלות לגבי מידת האחריות שיש למבוגרים בחשיפת המידע המונחל לילדים, באיזו מידה מידע זה מכין אותם למציאות, או מאיים עליהם, והאם יש לעודד את הילדים לדון בבעיות הקשורות "לעולם המבוגרים": שימור הסביבה, עוני, אלימות פיזית ומינית, פערים חברתיים, מגדר, מוות, גזענות, מלחמה ושלום.

ביום עיון שנערך בספריית אוניברסיטת סירקוז, בנושא חינוך למרי וספרות ילדים רדיקלית, הגדירו מיקנברג ונל מהי לידים ספרות ילדים רדיקלית, ותיארו את מטרותיה. דבריהם, אשר שבו וקיבלו גיבוי נוסף מצד המערכת הספרותית, פורסמו בכתב העת **Children's Literature Association Quarterly** ובתוכם הקריאה לביטול הטאבו האוסר על חשיפת הילדים לפוליטיקה:

Neither children nor Literature for them can be extricated from politics. By choice or by default, children often get drawn into adult worlds of politics, violence and power struggles. (Mickenberg and Nel, 2011, p. 446).

מטרת ספרות הילדים הרדיקלית: לרדת לשורש ההנחות הפגומות הקשורות בהבניית ה"ילדות" וללב הבעיות החברתיות, הגורמות ברחבי העולם הגלובאלי עוול לילדים ולמבוגרים:

Radical children's books address the roots of many flawed assumptions about children, as well as the causes of inequality, injustice and exploitation around the world. (ibid; p. 446).

מעבר לחידוש שבעריכת אנתולוגיה, המעניקה לגיטימציה לשיח פוליטי בספרות הילדים, ראוי להתייחס לשני עניינים: העניין האחד, הרוח המערערת על ייצוגי ה"ילדות" המסורתיים, המגולמים בין השאר בשאלה, האם ראוי לגונן על הילדים באמצעות בידולם מהמציאות והסתרת פגימותיה? או על ידי חשיפתם לחוליי המציאות (הגלויה בפניהם ממילא)? ומימוש זכותם לקחת בה חלק פעיל. העניין השני, הקשר שבין המחקר האקדמי המעורר ומעניק במה לדיון בנושא, והמערכת הספרותית המממשת אותו בפועל באמצעות כתבי עת, הוצאות ספרים, ספרנים וקוראים מבוגרים המתווכים בין ספרי הילדים ובין הילדים.

את ההקדמה לאנתולוגיה **Tales for Little Rebels** כתב אחד החשובים שבין חוקרי ספרות הילדים בימינו, ז'ק זייפס, המאשש באמצעות רפרון היסטורי בספרות הילדים את התפיסה שספרות ילדים רדיקלית הייתה קיימת גם בעבר, אף שיוצריה לא כינו זאת כך. יחד עם זאת, יצירותיהם, החושפות את שורשי הבעיות החברתיות והפוליטיות של זמנן, הן המעידות על אופיין הרדיקלי. עמידה על משמעות הכינוי "רדיקלי" שופכת, לדעת זייפס, אור על אופייה של הספרות ועל מטרתיה:

'Radical' is a word that has often been misunderstood and been confused with extremism of some kind. The word 'radical' however, stems from the Latin radicalis, which means 'having roots' or 'being rooted'. Radical qualities form the essence of a person or a thing...A Radical literature, especially a radical children's literature, wants to explore the essence of phenomena, experiences, actions and social relations and seeks to enable young people to grasp the basic conditions in which they live. (Zipes, 2008, p. vii).

זייפס רואה בספרות הילדים הרדיקלית, את אחת התמורות המעניינות בספרות הילדים בשליש האחרון של המאה העשרים וראשית המאה העשרים ואחת. הוא סבור, שסופרים ומאיירים כדוגמת מוריס סנדק, ג'ודי בלום, ז'אן יולן ואחרים הנם סופרים רדיקליים, שכן הם דנים בנושאים מחיי היום-יום של הילדים: אונס, גירושין, אלכוהוליזם, סמים, עוני, גזענות, הפלה, שחיתות, אי שוויון חברתי וכד', הרווחים בחיי הילדים במציאות, ומכאן מחייבים את הסופרים המבקשים להיות נאמנים לספרות הילדים וגם לקהל הקוראים שלהם, לדון בהם. אף שהוא ספקן לגבי כוחה של ספרות הילדים הרדיקלית, להכריע את ספרות הצריכה הזולה והבנאלית מבית היוצר של חרושת התרבות, זייפס מקדם בברכה את המפנה הצובר תאוצה בארבעים השנים האחרונות, עת "סופרים, מאיירים,

מחנכים, מו"לים ומבקרי ספרות לילדים נענים לדרישה של ילדים, הורים ומוסדות החינוך, לספרות המכילה ביקורת רדיקלית המאפשרת לילדים, לחשוב בכוחות עצמם", (שם, עמ' ix), באופן ביקורתי ויצירתי, שיתיר את חותמו החיובי על החברה ועל הילדים, אזרחי העתיד.

מתוך פרספקטיבה המבקשת לייצר תואם בין מציאות חיי הילדים במאה ה-21 ובין הספרות, חוברים אפוא, המחקר האקדמי והמערכת הספרותית לילדים באנגליה ובארה"ב, אל תפיסות החינוך הרדיקלי. הם משתמשים בלשון מושגיה ומעניקים לגיטימציה לנושאים אקטואליים, שמטרתם שיקוף מהימן יותר של המציאות הפוליטית, הכלכלית, האתנית והמגדרית בה חיים הילדים. באופן זה הם משמשים מנוע לבחינה מחודשת של ייצוגי ה"ילדות" בספרות, ובתוך כך לקשר שבין פוליטיקה, ילדים וספרות ילדים ונוער.

ב. ספרות ילדים רדיקלית ואקטיביסטית

הנושאים שהספרות הרדיקלית לילדים ולנוער בארה"ב ובאנגליה עוסקים בהם, שוטפים מעל ספרות הילדים את מעטה השמרנות שדבק בה, ומאירים אותה בממד חתרני, המעמיד אותה בחוד החנית של המאבק לצדק חברתי, לשוויון, לשלום ולהומניזם.

את התקבלות ספרות הילדים הרדיקלית ניתן לייחס, במידה מרובה לדרישה מצד הציבור ומערכת החינוך, המבקשים שתפיסת עולמם הפוליטית תהדהד בספרות הילדים, החושבים שיש להכין את הצעירים להתמודדות עם אתגרי המציאות החברתית והפוליטית בראשית המאה ה-21, והמאמינים בכוחה של הספרות לחולל שינוי.

מצד בני הנוער, ספרות בני הנעורים הרדיקלית מתקבלת בעניין, שכן לצד הנאה ספרותית ואסתטית, הם מוצאים בה ביטוי לחייהם במציאות, וכדרכה של ספרות טובה, גם אמצעי תרפויטי המאפשר להם להתמודד עם הקושי העולה מתוך מציאות זו. ספרות הנוער לגילאי 15-18 מייטרת את פניית הצעירים לספרות המבוגרים, שכן היא מבטאת במהימנות, בתעוזה ובכישרון נושאים רלבנטיים לחייהם. במקומותינו, תחת הכותרת המרוככת "ספרות חברתית", ניתן להתחקות אחר בת-קול דומה, המסתמנת לדוגמה, ביצירות לבני הנעורים מתוך סדרת "מפרש" בעריכת יחיעם פדן ואילין מוסקוביץ (הוצאת הקיבוץ המאוחד-ספרית הפועלים), בביוגרפיות על אישים "מתקני עולם" מאת תמר ורטה-זהבי, ("ספריה לנוער" בהוצאת עם-עובד), וב"הרשימה החברתית", של ספרים מאוירים לגיל הרך, מיסודם של כתב העת המקוון "הפנקס", "מרכז ימימה לחקר ספרות הילדים" ועמותת "ביקורים".

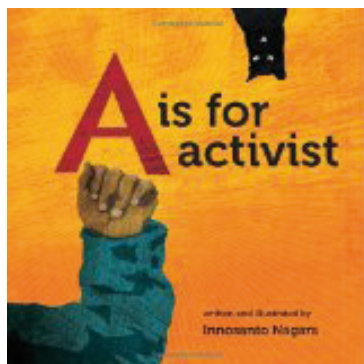
מצד המפנה שחל בתפיסת העולם, בנושאים, בסגנון ובמטרות, מעניינת ספרות הילדים הרדיקלית, הפונה לקבוצת גילאי 2-10 אף יותר מזו הפונה לבני הנעורים. אחד ממאפייניה המקוריים בבואה לשקף רב-תרבותיות ומאבק פוליטי-חברתי, הוא דו-לשוניותה.

הספרות הכתובה בשתי לשונות, מבטאת באופן זה את השאיפה לביטול עמדות כוח הגמוניות, המיוצגות בדיכוי שפתו וקולו של ה"אחר", ואת הנרטיב המייחד אותו. מבחינה סגנונית, הכתיבה הדו-לשונית מאירה בפני הקוראים את הממד הבדוי של מעשה הכתיבה, ובכך מייצרת עמדת ריחוק, החיונית לקריאה אמפטיית, רציונאלית וביקורתית.

מאפיין נוסף הוא הסגנון הריאליסטי ותיעד דמויות ואירועים, שהתרחשו בפועל במציאות. הספר הדו-לשוני **Yes We Can — Si, Se Puede!** (Cohn, 2002) לדוגמה, מתאר את נקודת התצפית של הילד קרליטוס, לנוכח שביתת השרתים ופועלי הניקיון בלוס אנג'לס בשנת 2000. קרליטוס הוא בן למהגרים ממכסיקו, שאמו החד-הורית היא פועלת ניקיון היוצאת מדי לילה לנקות חדרים, חלונות ושירותים במשרדים, שבבנייני גורדי השחקים שבעיר. משקוץ שכרם של פועלי הניקיון, האם מגלה שלא תוכל לפרנס עוד את משפחתה הקטנה, הכוללת גם סבתא הנדרשת לתרופות יקרות. היא מובילה את עובדי הניקיון למאבק להשגת שכר עבודה הוגן, וקרליטוס נחלץ לעזרתה. בכיתתו ילדי מהגרים נוספים, שהוריהם שובתים ומפגינים, וכך, בעזרת המורה וביוזמת קרליטוס, ילדי הכיתה כותבים כרזות ומשתתפים לצד המבוגרים בהפגנה. על הכרזה של קרליטוס נכתב: "אני אוהב את אמא שלי! היא פועלת ניקיון!" הורים וילדים מנצחים את הממסד העשיר והנצלני, מבטלים את הקיצוץ בשכרם של העובדים, ומעבירים את המסר: בכוחות משותפים יכולים המוחלשים לנצח את המדכאים.

ברוח דומה נכתב הספר הדו-לשוני **Side By Side. Lado a Lado** (Brown, 2010), המתאר את סיפורם של דולורס הורטה וצואר שבס, שחוו בילדותם אי-שוויון ואפליה חברתית. בבגרותם הובילו מאבקים בלתי אלימים לטובת המהגרים וילדיהם הקטנים, העובדים בשדות, נושמים תרסיסים כימיים רעילים, ומאכילים את אזרחי העולם בפרי יבולם, שעה שהם עצמם שרויים ברעב, בחולי ובחוסר תוחלת.

שני הספרים, המתארים את חיי הילדים, קורבנות אי השוויון, מסתיימים בתמונות הפעילים החברתיים שבגרו, ובתיעוד מאבקם החברתי, הפוליטי וההיסטורי. כך דולורס סאנזס, שבדומה

לאימו של קרליטוס הבדוי, הייתה פועלת ניקיון שהובילה את המאבק לשיפור שכרם של פועלי הניקיון בלוס אנג'לס – תמונתה וסיפורה מתועדים באחרית הסיפור, וכך דולורס הורטה וצואר שבס, שתמונותיהם ומאבקם זוכים לתיאור בסוף הספר, ובכך קושרים בין הדמויות והעלילה במבדה הספרותית ובין חיי הפעילים החברתיים במציאות ההיסטורית.

A is for Activist (Nagara. 2013) ספרון קטן ממדים, עשוי נייר קשיח, המיועד לבני 3-5 והוריהם, עשוי לשקף יותר מכול את הרוח הרדיקלית והאקטיביסטית, המנשבת במפרשי

ספרות הילדים. המדובר בספר תמונה שמטרתו ללמד את אותיות הא' ב' ובתוך כך גם תפישות עולם ומילים, שנעדרו ממילון המושגים של ילדי הגן: "צדק חברתי", "חירות", "דמוקרטיה", "שוויון זכויות", "הומניזם", "מזון בריא", "חשיבה ביקורתית", "כוח לעם", "איגוד מקצועי", "אמת" ועוד. הספר שאויר בידי המעצב הגרפי, האקטיביסט החברתי אינוסנטו נאגרה, נכתב תחילה עבור בני ביתו ובמהרה, לאור הדרישה, הפך לנחלת הכלל:

A is for Activist // Advocate./ Abolitionist./ Ally./ Actively Answering A call to Action. // Are you An Activist?

האות "F" מייצגת את הרעיונות הבאים:

F is for Feminist./ For Fairness in our Pay./ For Freedom to Flourish/ and choose our way.

ואילו האות "N" את הקריאה:

N is for No./ No! No! No!/ Yes for What we want./ No to what must go! / No! No! No! (Nagara, 2013).

ביקורת סמויה כנגד חרושת "הנסיכים והנסיכות" של תעשיית הוצאות הספרים והצעצועים, המעודדת "מלוכה" במקום דמוקרטיה, מבטא נאגרה בדרכו המצומצמת, בת ארבע-חמש השורות, ובמילים: "לשחק במלכים ובאבירים אפשר אמנם / אך בבואנו להחליט / נבחר בעם" (תרגום שלי).

ספרו של מוריס סנדק **כולנו ברפש עם ג'ק וגי** (1993), וספרה של תמר ורטה-זהבי **מולו וצנאי** (2014), משלבים אתיקה ופוליטיקה באסתטיקה, והם עשויים לתאר את האופן בו ניתן להצמיד מסרים חברתיים ופוליטיים, תוך שמירה על ערכים ספרותיים.

מוריס סנדק : כולנו ברפש עם ג'ק וגי

(במקור: **We Are All In The Dumps With Jack and Guy**, התרגום שלי)

ספר התמונה של מוריס סנדק **כולנו ברפש עם ג'ק וגי (We Are All In The Dumps With Jack and Guy)** נכתב ואויר כתשע שנים לפני מותו. לפנינו יצירת מופת, הממשיכה מבחינה סגנונית את דרכו של הסופר והמאייר, אך מבחינת עמדתו, והזעם האצור בה כנגד עוולות חברתיים ופוליטיים, הרי היא חידוש, הן מצד הנושאים והן מצד עמדת המספר.

ספריו של סנדק לא זכו להתקבלות מיידית מצד ה"מתווכים": הורים, מחנכים, מו"לים ומבקרי ספרות, אך מרגע שעמדו על ההיבטים הפסיכולוגיים, התרפויטיים והאינסטרומנטליים של הטקסטים, נתקבלו יצירותיו באהדה, ומוקמו בלב המערכת. בניגוד למסע האינטרוספקטיבי

והפסיכולוגי האופייני לגיבוריו, היצירה שלפנינו נוטשת את ה"פְּנִים" הפסיכולוגי על מנת לעבור אל ה"חוץ" הפוליטי והחברתי, המשולב בחוויות ילדות אישיות, שהקשרן פוליטי: הגירה ושואה. (סנדק היה בן לדור ראשון של הורים מהגרים מפולין, וכשהיה נער צעיר נספו בני משפחתו הקרובים, שנתרו באירופה, בשואה).

עלילת ספר התמונה שלפנינו קושרת בין שני שירי אי-גיון עממיים, הידועים כשירי "אימא אווזה", שמועד היווצרם ופשרם לא נודע: השיר 'We are all in the Dumps', והשיר 'Jack and Guy'. למותר לציין שהחבירה בין ההומור המשתטה וחסר ההיגיון, כביכול, דמויות הילדים שכדרכו של סנדק, הם חפים מסנטימנטאליות ונדמים למבוגרים, והשיח המאויר בתוך בועות קומיקס, אינם מאפשרים לקוראים לגלוש לעמדת ההזדהות הרגשית הסוחפת, המקובלת על ספרות הילדים. הם מציעים תחתייה נקודת תצפית אמפטית וביקורתית, המתחייבת מתוך ז'אנר המבקש לעורר מחאה, דיון, חשיבה רציונאלית וניסיון להציע פתרון לתיקון המצב.

הטקסט המינימליסטי של סנדק כולל פסוק מתוך השיר העממי, וגיבוי, הנכתב בתוך "בועות" קומיקס, המתארות מחשבות ותגובות למתרחש בעלילה. הספר פותח בשיר הראשון, 'כולנו ברפש'

(או 'כולנו מדוכדכים') ובאזור של פעוט שחום עור, האובד בתוך קבוצת ילדים וחתלתולים ומביע בתחילה ובשאלה, את המלה היחידה שהוא יודע לבטא: "Help?". ג'ק וג'י, המבוגרים שבחבורה, מסרבים תחילה להושיט עזרה, אך עם הופעת שני עכברושי ענק החוטפים את הפעוט ואת החתלתולים, הם פותחים במרדף אחר העכברושים, המציעים מצדם להחזיר את ה"צ'ייד" האנושי, למי שינצח במשחק הקלפים (ברידג'). ג'ק וג'י נאלצים להיעתר להצעה, אלא שברוח הפסוק הבא המצוטט מתוך השיר, העכברושים המרושעים מרמים

במשחק ומנצחים, שהרי "For Diamonds Are Trumps". תינוק וחתלתולים נקשרים לעגלה הנושאת אותם "למאפיית סנט פול ובית היתומים". לאחר שאחד העכברושים נושך את הפעוט, הירח מתערב בעלילה בחמת זעם ("The Moon's in a Fit"), נושא את ג'ק וג'י לשמים, ומנחית אותם בשדה שיפון, לשם הגיעו גם העכברושים ושללם. ילדי הסמטה, שנתרו מאחור, מרימים מעל ראשיהם קרעי עיתונים המשמשים להם גג ומחסה, ובכך מתארים את השורה הפנטסטית החותמת את שיר האי-גיון: "And The Houses are Built Without Walls".

במעבר לשדה השיפון, אמורה הסצנה האורבאנית להתחלף בנוף טבע, המתאר את שדה השיבולים. טבע ובעלי חיים מגולמים באורח מסורתי בספרות הילדים באמצעות האנשה, המייצגת טוהר ותמימות, המשמשים מצדם כתמונת ראי לילדות התמימה. ספרות הילדים הרדיקלית לעומת זאת, איננה מאנישה את הטבע, אף לא מאכלסת אותו בבעלי חיים ובצמחים מתיילדים (Sigler,)

150-151 pp. (1994). מוריס סנדק נוקט עמדה דומה, בבואו לחבר את הסצנה העירונית אל סצנת הטבע באמצעות השיר העממי השני, הנקרא: 'ג'ק וג'י'.

ג'ק וג'י שיצאו לשדה שיפון, מצאו ילד קטן בעל עין אחת שחורה. ג'ק האלים חשב להכות בראשו, אך ג'י המתון הציע שכל אחד מהם יקנה לפעוט הנטוש כיכר לחם, ושניהם יגדלו אותו כשם שעושים שאר האנשים. (חסרי הבית?)...

במעבר אל שדה השיפון ובמרדף אחר העכברושים משתלב באורח פעיל הירח, המחבר בין הסצנה העירונית לסצנת הטבע המזוהם בעשן שחור. הירח האלים הופך חתולה, הטורפת את העכברושים ועוזרת לנערים להציל את הפעוט ואת החתלתולים מתוך המאפייה, שארובותיה העשנות מעכירות, כאמור, את הטבע ונטולות ממנו את צלילותו (טוהרו, תמימותו).

עד כאן, סיפור העלילה המילולית, אלא שסנדק מצרף אליה עלילה חזותית ויוצר תזמור הרמוני, המגולל באורח אפי החף מרגשנות סנטימנטלית, את מסריו הדרמטיים של הסיפור. המפגן החזותי הולם בקוראים במפגש עם גב העטיפה הקדמית של הספר, שאין מצוינים עליה, כמקובל, שם הספר ושם המחבר. במקומם, סנדק מדובב תמונה חזותית בלתי שגרתית, בדמות לבנה כועסת, שמתוך לועה השחור מצטיירים הילדים, ג'ק וג'י, כיחפנים לבושי קרעים המזכירים את גיבורי דיקנס, ותינוק עירום ושחום עור, המזכיר פליט אפריקני. בידיהם גבעולי שיפון, המייצגים מחד גיסא את הצמח ממנו עשוי הלחם, ומאידך את חסרונו. לצדי לוע הלבנה, ילדים יחפים לבושים גזרי עיתונים, הנושאים את הכותרות: "ימי רזון, ימי אסון" ("Leaner Times, Meaner Times"), "ילדים לנשיאות", "חסרי בית" וכד'.

המעבר מחיי הנפש הפנימיים, אל מצוקה חברתית שסיבותיה פוליטיות, מן ה"אני" האינדיבידואלי אל הנושא הקהילתי, מקבל משנה תוקף כשעל גב העטיפה האחורית של הספר, מצוין שם הספר, שכותרתו מחברת בין שני שירי האי-גיון, באמצעות מילת החיבור "עם": "כולנו ברפש עם ג'ק וג'י". מטרת החיבור **לייצר אקטואליזציה של שני שירי השטות האנונימיים, ובתוך כך לעורר סולידאריות בין הקוראים ובין מצוקת הנערים, ונכונות להירתם למאבק אקטיבי למיגור העוול החברתי.**

בתוך הספר מגוללת העלילה החזותית את חיי הילדים היחפנים, לבושי קרעי העיתונים, המתגוררים בפחי אשפה, בתוך תיבות קרטון ובין וילונות – כתחליף קירות. כל אלה על רקע קו הרקיע של העיר ניו-יורק וגורדי השחקים שלה: "האמפייר סטייט בילדינג", גשר ברוקלין ו"מגדל טראמפ", המשמש בית מגורים למיליונר דונלד טראמפ המהדהד את שורות השיר "For Diamonds are Trumps." are Trumps. לא רק שהוא הופך את פסוקי האי-גיון להגיוניים, אלא שהוא מעיד על העובדה, ששירי ההבאי העממיים והאבסורדיים נשאו מלכתחילה מטען פוליטי סמוי, שהקשרם אבד. פרשנותו של סנדק שופכת אור על משמעותם הפוליטית של השירים באמצעות האנלוגיה להווה ההיסטורי: מה שגורם לילדים מדוכדכים ומאוימים לחיות ברפש, בעוני וביתמות הוא המנגנון

הקפיטליסטי האכזרי, הפועל באמצעות ניצול, רשעות, דה-הומניזציה וניכור, לדיכוי החלשים שבין הקבוצות החברתיות-הילדים. בשפתו החזותית של סנדק מצטיירים נציגי "היהלום המנצח", בדמות עכברושי ענק (נאצים?), הנושאים את המוחלשים אל בית היתומים שהוא המאפייה. באופן מדהים בתעוזתו, הופכות ארובות העשן של המאפייה שבשדה השיפון, הרחק מחוץ לעיר, למקבילה של מגדלי השן האורבאניים של הקפיטליזם הדורסני, המזהם את הטבע. מראה החתלתולים הדחוסים על דרגשי העץ של המאפייה, מחכים לתורם בתנורי המשרפות, מעורר את האנלוגיה ההיסטורית הבלתי נמנעת, לקשר בין רשעות האדם בימינו, ובין רוע הלב האולטימטיבי, שהתבטא בדיכוי ובהכחדת היהודים ומיעוטים אחרים, בתקופה השואה. השמיים (לבנה, כוכבים, מלאכים קוראי עיתונים), הם היחידים העשויים בעת שכזאת לעזור, שכן לפנינו עולם נטול רחמים. המדוכאים הם היחידים היודעים לחמול, כפי שהדבר מתבטא בדמותו של ג'ק הפרחה, המעניק לחם חנים למורעבים, ונושא בזרועותיו את הפעוט הרפוי (ישו? "פייטה"?), תוך שהוא מבטיח לשמש לו יחד עם גי, משפחה אומנת, בעולם בו ילדים נאלצים להיות הורים לילדים.

המסע מסתיים בטוב, אך אין הוא נושא בשוליו את בשורת ה"סוף הטוב", המוכר לנו מתוך **ארץ יצורי הפרא**, שכן היתומים נותרו חסרי בית, מוכי מחלות (בתוכן איידס), ברחוב קודר בו פס האור, וצלחת מרק מהביל לא תמתין להם בחדר, שקירותיו שהתפוגגו מכוח הפנטזיה, ישובו בשוך האגרסיה לצמוח ולגונן. עכברושים-קלפנים, רתומים לעגלת מוות יארבו לילדי תיבות הקרטון, בסמטה בה חיי פעוט ופעוטה כחיי חתולי אשפה.

תמר ורטה-זהבי: מולו וצגאי

שעה שספרו של מוריס סנדק משקף מפנה מהאינדיבידואלי, הפסיכולוגי והטיפולי אל החברתי, הקולקטיבי וההומניסטי, ממשיך **מולו וצגאי** את רצף ספריה האחרים של תמר ורטה-זהבי, שכתבתה התייחדה מראשית דרכה, בנושאים פוליטיים, במודעות ליעדיה הספרותיים והפוליטיים ובעמדתה האקטיביסטית, המאמינה שספרות הילדים עשויה להשפיע על תפיסת עולמם הפוליטית של הקוראים ולחולל תמורה חברתית.

בדומה לדמויות הילדים והנערים הפלסטינים, המציגים בספריה את ה"זר" וה"אחר", כמוכר וכדומה, כך אף התאומים מולו וצגאי, פליטים "זרים" ו"שונים" מאפריקה, **שההזדהות עם האסון** שפקד אותם בידי רודפיהם, בני האדם, הופכת אותם ל"מוכרים" ול"דומים". מנקודת התצפית של מטרות ספרות הילדים הרדיקלית, ההזדהות עם הקושי שנגרם כתוצאה מעוול פוליטי-חברתי, המתרחש במקום ובנקודת זמן היסטורית, הוא העומד במוקד היצירה. מכאן, שעל מנת לעורר חשיבה ביקורתית, על הסופר/ת ליצור מודעות **לבעיה הפוליטית**, ורק לאחר מכן להוביל לאמפטיה

כלפי הגיבורים. בהקשר זה, דווקא השונוּת האפשרית שבין נסיבות חייהם של הקוראים, ובין חיי הדמויות שבסיפור, היא העשויה לעורר את הרגישות לקיומו של חולי פוליטי, להפוך את ה"זר" למוכר, ולאפשר התמקדות בגורמי החולי, במחולליו, בקורבנותיו ובחיפוש דרכים לתיקון המצב. מבחינה זאת **מולו וצגאי** ממלא תנאי זה במלואו.

תמר ורטה-זהבי מציגה את הילדים, מולו וצגאי, באופן מקרב, עד ש"זרותם", צבע עורם השחום, הסביבה הפיזית והתרבותית השונה מזו המוכרת לקוראים, ונסיבות חייהם, עקירה ופליטות, הופכים מוכרים, לא רק ברמת לשון המושגים החדשה (דוגמת "פליט", "מחנה פליטים", "גניבת גבול"), אלא מתוך **ההזדהות עם בעיה אנושית**: חורבן הבית, אובדן המשפחה, עקירה, נדודים ופליטות.

מסע הנדודים של מולו וצגאי, שהחל במעבר מביתם שנשרף, אל בית הסבא ומשם, לאור הפרעות המתמשכים, אל בית הדוד מראווי המתגורר "בארץ אחרת שם לא שורפים כפרים", מחייב חציה בלתי חוקית של הגבול. אימא מלמדת את הילדים שיש להסתכן על מנת לשרוד, ולקראת הפרידה, הם מבקרים אצל "זקנת הכפר", הלובשת דמות פיה/מכשפה טובה מן האגדות. הזקנה מציידת את הילדים ב"שיקוי אומץ", בעצם ובאבן קטנה, שהזורקים אותן על חיית טרף או אדם רע, ניסו אותם. כמו כן, היא מעניקה להם ענף קטן, המשמש מורה דרך במקרה של אובדן, ובזרעון דמוי לב, המסוגל לשכך געגועים. הסגולה המאגית של החפצים, עומדת לזכות הילדים פעם אחת בלבד, ומכאן מוטיב החניכה והמבחן, המוסיפים לסיפור הבריחה הריאליסטי ממד על-טבעי. העוול החברתי, שמעולל אדם לחברו, נמהל באופן זה מאז ימי "היה היה" ועד "עצם היום הזה", בזיכרון דפוס המסע, הכולל מתנות פלא, איסורים, הישרדות וגבורה. ברוח זו פוגשים מולו וצגאי אריה ולביאה, חייל חמוש המאיים על הילדים "גונבי הגבול" וצבוע צחקן ומפחיד, ומצליחים מתוך איפוק ובתום לב לצלוח את הסכנות, מבלי שישתמשו במתנות הקסם, עד שהם מגיעים אל מחנה הפליטים. באחת, נחשפים הקוראים למושג חדש ולמציאות חיים שלא הכירו. המסע במדבר עובר מדפוס המעשייה העממית אל מציאות ריאליסטית, הרומזת שהמעשייה המאגית מסתירה מציאות, כשם שהמציאות יש בה מן האגדה. במחנה הפליטים נמצאה כתובתו של הדוד מראווי, והתאומים מוסעים אל ביתו ומסיימים בו מסע שלא תם, שכן ביתם ומשפחתם נותרו מאחור. במיטותיהם הם משתמשים לראשונה בסגולת הזרעון הלבבי המביא מזור לגעגועיהם, ו"אחר כך שניהם התכרבלו זה בזה כמו שני גורי חתולים ונרדמו."

סיפורם של מולו וצגאי, כסיפור חייהם של הפעוט השחום, ושל ג'ק וג'י, איננו מסתיים בקונבנציה המקובלת של ספרות הילדים. בשני המקרים המדובר בשיבה לבית שאיננו בית. מבחינה זאת לפנינו שבירה של אחת המוסכמות הפואטיות השכיחות בספרות הילדים, המוכרת כדפוס היציאה מהבית, המסע והשיבה הביתה. דפוס מיתולוגי זה מעמיד במרכז העלילה את "הגיבור" ומסעו הפיזי והנפשי, אלא שעתה, עם העתקת מרכז הכובד מהדמות אל הבעיה החברתית, מתערערת התבנית המוכרת, ועמה הנורמה הידועה, המשקרת, המוכרת והממכרת, המכונה "**סוף טוב**". אין זאת אלא, שנאמנות למציאות, המתחייבת מתוך ספרות האמורה ללחום בעוולות פוליטיים אקטואליים, הופכת את

הנורמה הפואטית הזו לבלתי מסתברת מבחינה אמנותית, ובתוך כך מבטלת את הפונקציה שמילאה כאסטרטגיה פוליטית, מניפולטיבית ושיווקית שכיחה, בספרות הילדים, בקולנוע ובחרושת הצעועים.

למולו וצגאי תו נוסף, המתעלם מהנורמות "המגוננות" המקובלות על ספרות הילדים. הכוונה לפתיחה דרמטית, שכמו נלקחה מתוך חלום הבלהות של כל ילד (ומבוגר): תוקפנות, חורבן בית (בית המשפחה העולה באש), פרידה מאימא ומאבא, עקירה, נדודים ופליטות – שמשמעה אובדן האופציה, העומדת לפתחו של כל אדם, לשוב הביתה. פתיחה זו מעמידה על סיפה של ספרות הילדים שתי שאלות: האחת, מה הדרך הנאותה לגונן על הפעוטות? האם יש לחשוף את הילדים לחוליי עולם המבוגרים, או שיש להמשיך ולנפח את בועת "התום", המוכרת לנו כ"עולם הילדות"? השנייה, את ילדותם ואת הנרטיבים של אלו ילדים מייצגת ספרות הילדים?

במאמר זה הצגתי את עמדת אותם חוקרי ספרות, שדנו בספרות הילדים הרדיקלית, ושלדדם החציצה בין "עולם הילדים" ו"עולם המבוגרים" הנה מלאכותית, שכן ילדים, בדומה למבוגרים, חווים הרס וחורבן, ועל כן אין להסתיר מפניהם מציאות, שהם ממילא נחשפים אליה, ולעיתים הם קורבנותיה: יש לעמוד על זכותם להשמיע קול עצמאי ולהשתתף באורח פעיל ואקטיבי ב"עולם המבוגרים". התשובה לסוגיה השנייה, נגזרת מתוך השאלה, איזו ילדות ואת הנרטיב של מי מייצגת ספרות הילדים? את ילדותם ואת הנרטיב של אלה שיש בידם האמצעים לנוס מפני חורבן הבית, ולהתמודד עם "סיטי לילה" במיטותיהם החמות? או את אלה, שהסיטים היו להם למציאות? האם ספרות הילדים מייצגת ילדות הומוגנית הדוברת בקולה של ההגמוניה? או שעליה לבטא ילדויות שונות, המבטאות חוויות ילדות מגוונות? תשובת ספרות הילדים הרדיקלית היא, שעל מנת לממש באורח אולטימטיבי את חזון קבלת ה"אחר", שהנו לעיתים קרובן העוול שנגרם לו מסיבות פוליטיות וחברתיות, יש לחשוף את חוויית החיים והנרטיב השונה שלו, לדון בו ולהציע פתרונות העשויים לתקן את מציאות חייו / חיינו הפגומה. זו הסיבה, ש**מולו וצגאי** מהווה חידוש על מדף ספרי הילדים, הן מצד הדמויות, הסיטואציה והאמצעים הספרותיים, והן מצד ייצוג הילדות בספרות.

את הסיפא של הספר, "איך נולד הספר שלנו", יש לראות כחלק אינטגרלי של העלילה, שכן הוא מקשר בין חיי הדמויות הבדיוניות ובין חיי הפליטים מבקשי המקלט בישראל, במקום ובנקודת זמן היסטורית. אפשר והסיפא משמשת אף כנורמה ספרותית, שתלך ותשתרש בספרות זו (וראו הספרים שסקרתי בתחילת הסעיף), הפותחים באורח דומה בדמויות ספרותיות, ומסיימים בתיעד הדמויות האקטואליות וההיסטוריות, בתמונותיהם ובתיאור פעילותם החברתית והפוליטית.

בהקשר אחר, "איך נולד הספר שלנו" מזכיר ברוחו את פנייתו של הסופר אריק קסטנר אל הקוראים, ב"הקדמה" המתארת את האופן שבו המבוגר כותב ספר ילדים, או את דעתו הגלויה על עניינים חברתיים. לפנינו ניסיון להשמיע בגלוי את קולו של המבוגר כתחבולה ספרותית "מנכרת", שמטרתה לעורר אמפטיה וחשיבה ביקורתית. תחבולה זו מתנערת מהנורמה המקובלת בספרות

הילדים, המסווה לצורך יצירת הזדהות, את קולו של המבוגר מאחורי קולו של ילד. מגמה זו משתלבת בעמדתן האידיאולוגית של יוצרות הספר, בתוכן המאירת, שהשכילה לעטר את תמונות הפליטים האפריקנים: קסטה, עבדו, דניאל וג'רמה, שגולמו בידי מולו וצגאי, בריבועי מסגרות מקושטות. העיטורים כוללים מוטיבים הדומים לאלה שהופיעו במהלך העלילה, ואלה יוצרים מחד גיסא, אחידות סגנונית והמשכיות בין החלק העלילתי והבדוי של הספר ובין הסיפא, ומאידך גיסא, אקטואליזציה של הסיפור, המקבל את ביטוי הפוליטי המלא באחרית הדבר, המתארת את גיבורי הסיפור שבגרו, במסעם שלא תם, בישראל. ההצהרה ש"הכנסות הספר יוקדשו לצרכי הפליטים" מדגישה את הממד האקטיביסטי של ספרות הילדים הרדיקלית, ומסמנת את נבדלותה מדגמים אחרים של ספרות לילדים.

לסיכום:

הופעת ספרות ילדים רדיקלית מתרחשת על רקע התמורות במעבר אל המאה ה-21, בתוכם שינויים טכנולוגיים, דמוגרפיים, גלובליים, אקולוגיים, חברתיים, פוליטיים ומשפטיים (זכויות אדם ו"זכויות הילד" - 1989).

מתוך חבירה מסורתית בין ספרות ילדים ובין חינוך, סיגל המחקר האקדמי את שיח הפדגוגיה הרדיקלית, שראתה בחינוך פוליטי, בחשיבה ביקורתית ובמעורבות חברתית של ילדים, הכרה במסוגלותם ו**בזכותם** להיות שותפים אקטיביים בחיי המציאות.

חוקרי ספרות הילדים העניקו תוקף ממסדי לביטול הפרדה המלאכותית בין "עולם הילד" ו"עולם המבוגר", הכירו בפוליטיקה כחלק מחיי הילדים במציאות ובספרות, התייחסו בחיוב לאקטיביזם חברתי מצד הילדים, ונענו לדרישה שבאה מצד קוראים (הורים, מחנכים, ספרנים וכד') ומו"לים, לשקף באורח מהימן את חיי הילדים בספרות המאה ה-21. ביטויים המעשי של כל אלה בספרות ילדים רדיקלית, ההולכת ומגבשת את תכניה, סגנונה, חזונה, הנורמות הפואטיות וייצוגי הילדות שלה, המייחדים אותה.

אחרית דבר : מאפיינים ראשוניים וכלליים של ספרות ילדים רדיקלית

מיפוי מאפיינים ראשוניים וכלליים של ספרות ילדים רדיקלית ואקטיביסטית, כפי שהיא מצטיירת מתוך ספרות הילדים שנסקרה במאמר זה, ובעיקר מתוך **We Are All In The Dumps With Jack And Guy** למוריס סנדק, ומולו וצגאי לתמר ורטה-זהבי, מצביע על תווי ההיכר הבאים, המשותפים לספרות זו המבקשת לקדם אוריינות פוליטית:

- **כתיבה מודעת** הן לייצוג הפוליטי והאקטואלי של המציאות הפגומה, והן לשאיפה לתקן אותה. מכאן נטייה לריאליזם, לריאליזם פנטסטי ולתיעוד היסטורי.

- כתיבה דו-לשונית כאמצעי למתן לגיטימציה לקולו של ה"אחר" וכנורמה המובילה בו זמנית הן אל לב הסכסוך, והן אל עמדת ריכוך והתפייסות עם ההיבטים המאיימים שבו. עמדה זו מאפשרת חשיבה רציונאלית וביקורתית, ותופסת את מקום העמדה הרגשית, עמוסת הדעות הקדומות.
- נקיטת עמדה חתרנית כלפי בעיות פוליטיות וחברתיות הרווחות במציאות, ורצון לעורר רגישות דומה אצל הקוראים. מכאן שימוש בתחבולות ספרותיות המעודדות קריאה אמפטי, "מנוכרת", הכללת הומור, פרימת קישורי הבדיון וחשיפת האקטואליה, התרחקות מסנטימנטליות, שימוש באלוזיות ובאמצעים אינטר-טקסטואליים.
- העתקת הדגש מהעמדה הפסיכולוגית-טיפולית, שבמרכזה חיי הרגש של האינדיבידואל: כעס, קנאה, פחד, בדידות וכד' אל עמדה אתית-חברתית. במרכזה סוגיות חברתיות ומוסריות המעבירות את מרכז הכובד מנפשו של האינדיבידואל, אל "נפש" העולם: עוול חברתי, אי-שוויון (כלכלי, מגדרי, גזעני), עוות דין, רשע, דיכוי וכד'.
- ביטול הבידול שבין "עולם הילד", ו"עולם המבוגר", שביטוי בפועל בחשיפת חוליי עולם המבוגרים בפני הילדים, והפיכתם לשותפים לפגימות המציאות מתוך אמונה בזכותם, במסוגלותם וביכולתם לתקן אותה.
- המרת ייצוג "ילדות" הומוגנית ומונוליטית בספרות, ב"ילדויות" מגוונות, המתארות נרטיבים שונים, המעניקים מצדם, משנה תוקף להכרה ב"אחר".
- וויתור על דפוס היציאה מהבית, המסע והשיבה הביתה, שבמרכזו דמות ה"גיבור" והמרתו בתבנית שאיננה כוללת בהכרח את "השיבה הביתה" במתכונת המסורתית, שכן הסוגיה האתית-חברתית-פוליטית, היא ה"גיבור".
- החלפת "סוף טוב" ב"יהיה טוב" המוסיף לסיפור נים אופטימי, שמקורו באמונה ב"תיקון עולם".
- גישה אפית, שאיננה מסתירה מהקוראים את קולו של הסופר המבוגר, ומייתרת בכך את אסטרטגיית המיסוך, המשמשת את המבוגר הדובר בקול ילד.
- המרת טבע אנתרופומורפי, פסטורלי ומתיילד, בתמונת טבע "נגוע", מתכלה ביד אדם, אדיש, יפה וגם מאיים – טבע כשלעצמו.

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים

ורטה-זהבי, ת', ורוזנטל, ר'. (2014). **מולו וצגאי**. אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר.

Brown, M. (2010). **Side By Side. Lado a Lado**. N.Y: HarperCollins Publishers.

Cohn, D. (2002). **Yes We Can — Si, Se Puede!**. Texas: Cinco Puntos Press.

Nagara, I. (2013). **A is For Activist**. N.Y.: Triangle Square .Books for Young Readers.

Sendak, M. (1993). **We are All in the Dumps with Jack and Guy**. N.Y.: HarperCollins Children's Books.

מקורות משניים

דה-מלאך, נ'. (2008). **לא על היופי לבדו. על הוראה ביקורתית של ספרות**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

לם, צ'. (1975). "התפיסה הרדיקלית של המשמעות החברתית של החינוך", **החינוך המשותף**, חוב. 87, עמ' 22-44.

לם, צ'. (1999). **פוליטיקה בחינוך. מקומה בנושא לימודים בהכשרת מורים. כתב עמדה**. נייר דיון מס. 3, תל-אביב: מכון מופ"ת, עמ' 3-33.

משיח, ס'. (2000). **ילדות ולאומיות. דיוקן ילדות מדומיינת בספרות העברית לילדים 1790-1948**. תל-אביב: צ'ריקובר.

משיח, ס'. (2013). "אוריינות פוליטית: פוליטיקה ב/של ספרות ילדים", **ספרות ילדים ונוער**, חוב' 134, עמ' 15-32.

פריירה, פ'. (1981). **פדגוגיה של מדוכאים**. תל אביב: מפרש.

שור, א' עם פריירה, פ'. (1990). **פדגוגיה של שחרור. דיאלוגים על שינוי בחינוך**. תל-אביב: מפרש. תל-אביב: צ'ריקובר.

Buckingham, D. (2000). **After the Death of Childhood. Growing Up in the Age of Electronic Media**. UK: Polity Press & Blackwell Publishing Ltd.

Lewis, B. A. (1991). **The Kids Guide to Social Action**. Minneapolis: Free Spirit Publishing Inc.

Mickenberg J. and Nel, P. (2011). "Radical Children's Literature Now!", **Children's Literature Association Quarterly**, vol. 36, no. 4, pp. 445-473.

Mickenberg J. and Nel, P. (editors). (2008). **Tales For Little Rebels**. N.Y. and London: New York University Press.

Nodelman, P. (1992). "The Other: Orientalism, Colonialism and Children's Literature", **Children's Literature Association Quarterly**, pp. 29-35.

Reynolds, K. (1994). **Children's Literature in the 1890s and the 1990s**. UK: Northcote House Ltd, Plymbridge House.

- Rose, J. (1991). **The Case Of Peter Pan or The Impossibility of Children's Literature**, Philadelphia: University of Pennsylvania State .
- Sigler, C. (1994). "Wonderland to Wasteland: Toward Historicizing Environmental Activism in Children's Literature", **Children's Literature Association Quarterly**, vol. 19, no. 4. pp. 148-153.
- Zipes, J. (2011). "Foreword. The Twists and Turns of Radical Children's Literature", in Mickenberg J. and Nel, P. (editors). (2008). **Tales For Little Rebels**. N.Y. and London: New York University Press, pp. vii-ix.

מקורות אלקטרוניים

<http://www.goodreads.com/topic/show/17726>

<http://www.karev.org.il/contentitem.aspx?/TypeMain=contentitem>

<http://www.Facebook.com/IBBY.Europe/posts/705702362612895>

לם, צ'. (2000). לחץ והתנגדות בחינוך. מאמרים ושיחות, עורך יורם הרפז,

<http://www.Zvilamm—archive.org/articles/one-talk.pdf>.

